

BÚCSÚ A CSODÁTÓL ÉS A FORDÍTÓ ÉRVEI

SAVA BABIĆ

1. A BÚCSÚ

Hubay Miklós, a vérbeli drámaíró, aki színpadi megvalósításban képviseli el minden közlendőjét, immár negyven-egynéhány éve ír drámákat, s a dramaturgia és a színház kérdései foglalkoztatják. Egyfelvonásosokkal, drámákkal, tragédiákkal próbálkozott; műveket dolgozott át és körszerűsített a magyar és világirodalmi szellemi örökségből, több kultúra drámaköltészetéből fordított; írt olyan drámákat, amelyek a múltból merítettek témájukat vagy más égöv alatt játszódtak, de olyanokat is, amelyek kifejezetten a mai Magyarország társadalmi valóságához kötődnek.

A *Búcsú a csodától* az érett alkotó kivételes drámaírói teljesítménye. Művét a világ valóban jelentős kérdései köre szervezi, kissé időtleníti is őket, anélkül azonban, hogy a mai időszerű problémákkal és kételyekkel való kapcsolatát egy pillanatra is kétségessé tenné.

A *Búcsú a csodától* című tragédia az ókori Athén fénykorában játszódik, éppen akkor, amikor a hódítók lerombolják falait és velük együtt demokráciáját. Az az időszak ez, amikor Athén legnagyobb drámaírója, a kilencvenéves Szophoklész, pályájának csúcán áll. Az athéni állapot van a történések középpontjában: falait a perzsák ostromolják, azokon belül pedig az öreg Szophoklésznek és fiának, Iophonnak a harca zajlik.

A tragédia Iophon álmával indul, aki elmezavar vádjával feljelentette apját; az álom előrevetítése annak, ami valószínűleg bekövetkezik majd Athénban: földüljék a győzők, és helyét birkalegelővé változtatják. Athén azonban még áll, a híres aranykor alkonya, az i. e. V. század vége közeledik: Szophoklész legújabb tragédiáját írja az elkövetkező versenyekre. Iophon gyűlöli apját, aki már évtizedek óta alkot, és elveszi tőle az érvényesülés lehetőségét, az unoka azonban imádja Szophoklészt. Közeleg a bírósági tárgyalás, amelynek a kimenetele az lesz, hogy Szophoklész

beszámíthatatlannak nyilvánítják, és gyámság alá, illetőleg a magatehetetlenek és elmekórosok otthonába helyezik. Alkibiadész átállt a perzsákhoz, de mint igazi athéni, megpróbálja megmenteni városát; Szophoklést arra biztatja, csatlakozzon ő is a perzsákhoz, hogy elkerülje a fia által kezdeményezett bírósági eljárást — a per eredménye szinte biztos —, így aztán együtt szabadíthatnák meg Athént a végső pusztulástól. Aznap, amikor a tárgyalás elkezdődne — Szophoklész elutasította Alkibiadész tanácsát —, megindult Athén ostroma, s vele együtt a megszállókkal szemben tanúsított első ellenállás is (ez leginkább az Unokában ölt testet).

Az első képben megjelenő álom a tragédia utolsó képeiben beteljesedik, de bőségesen ki is egészül, hiszen nemcsak Athén lesz romhalmazzá, a demokrácia is megsemmisül, a polgárok még mindennapi dolgokról sem mernek beszélgetni egymással. Szophoklész jajkiáltása: „Ti egyedül igaz istenek”, rabigába hajtott, vasra vert fiának és unokájának, valamint társaiknak szól, a fiataloknak tehát — pusztába kiáltott szó marad, mert nem hallja meg senki, vagy senki sem meri meghallani.

Hubay tömörítette a drámát, ez teszi monumentálissá és tisztává; a görög tragédiák hangján szól, de problémái, szótára, helyzeti állandóan arra figyelmeztetnek, hogy ez a mi civilizációnk, a mi városunk, a mi országunk lehetséges tragédiája. A tragédiát két gondolati alappillér tartja: Az egyik Szophoklész *Antigonéjából* való: „Sok van mi csodálatos, / De az embernél nincs csodálatosabb”, amelyet Hubay így módosít: „Sok van mi csodálatos, / De az embertelenségnél nincs csodálatosabb”. A másik Szophoklész felismerése, hogy az ifjúságban isteni erő lakozik, egyedül az képes megmenteni és megújítani a világot.

A demokratikus társadalom szétzúzása és a megszállás is témája a műnek; a tragédia poétikájáról vallott felfogások az éppen művén dolgozó, az embert és a civilizációt magasztaló Szophoklész alakján keresztül bontakoznak ki; a dráma emberi méreteit pedig az apa, a fiú és az unoka összeütközése érzékelteti.

A szereplők lélektani elemzése, a tragikus szükségszerűség, amely mégiscsak Athénhez kötődik — mindezek azt bizonyítják, hogy kivételesen ihletett tragédia keletkezett. A mű gondosan ötvözi az élet elemeit, amelyek hihetővé teszik a tragédiát, a filozófiai feltevésekkel, amelyek háttérbe vont világlátásról — a mai világ látásáról tanúskodnak. Ma már ritkaságszámba megy, az olyan dráma, amely a múlt elemeit úgy használja fel, hogy a kinevetetés és az ironizálás szándéka nélkül beszélne jelenünkről, korunk választási lehetőségeinek tragikumáról. Ez a tragédia a benne megformált életanyag jellege miatt elkerüli a patetikusság és a túlfeszítettség buktatóit.

Az ember csodálatos lény, bonyolult rejtély, még önmagát is teljesen megsemmisítheti — erre figyelmeztet a *Bűsű a csodáktól*, ez Hubay tragédiájának az üzenete.

2. AZ ÉRV

Hubay a dialógusok mestere; szereplőinek párbeszéde sohasem csupasz és egyenes vonalú. Mint minden igazi írónál, nála is újabbnál újabb elemek jelennek meg, a már egyszer közölt részletek nem maradnak elszigeteltek, hanem újjáélednek, újabb vonásokkal egészülnek ki. Hubay a beszéd fonálát hol megszakítja, hol továbbfűzi; nyelvezetének a plasztikus-ság a legfőbb jellemzője. Ezen túlmenően: a szerző nem átal játszadozni hőseivel, előbb élvezettel válságba juttatja, majd sorra kimentti őket kilátástalan helyzetükből. Így fonódik egybe az ötletek gazdagsága a kifejezések változatosságával; a mű szövetében pedig különböző szintek jelentkeznek, amelyek attól függően bontakoznak ki, hogy az olvasó milyen mélységekig tud eljutni. A műfordító azonban speciális olvasó, akinek nem szabad felületesen és könnyedén átsiklania az ilyen szövegeken. A gazdagságot a műfordításnak is érzékeltetnie kell (esetleg kissé egyszerűsíthet), a beszéd fonala megszakadásának és újbóli felvételének mechanizmusát működtetnie kell, a mélység perspektívája és a nyelv plasztikussága nem veszhet el.

A téma és a szereplők (a tragédiáiró Szophoklész) sajátosságai az idézetek fordításának kérdésére terelik a figyelmet. Az elv nem kétséges: az irodalmi művekben megjelenő idézetek, ha azok egy harmadik nyelvből valóak, nem kell lefordítani, a célnyelvben már meglévő átültetéseket kell felhasználni. Ennek az elvnek a gyakorlati alkalmazásából kiderülhet, hogy a műfordítás során mennyi bizonytalanság és kétely jelentkezhet. A gyakorlott műfordító már ismeri az idézetek behelyettesítésével járó többletgondokat. Ebben az esetben például az idézetek kifejezetten alkotó jellegű felhasználásáról beszélhetünk. Ugyanis az idézet nemcsak valamely gondolat igazolását szolgálja, hanem olyan anyag, amely szerves részként épül az új műbe.

Hubay beépíti Szophoklész művét a magáéba, Szophoklész önmagát idézi, de mások is citálják, s miközben a drámahős Szophoklész új tragédiáját írja, *in statu nascendi*, Hubay az ókori szerző egész verssorait veszi át. De amikor kikeressük a kérdéses helyet a mi Szophoklész-fordításainkból, kételyeink támadnak: vajon a meglévő szöveget használjuk-e fel vagy a fordítást fordítsuk le újra.

Hubay drámájának kulcsfontosságú idézete az *Antigonéból* való; nemegyszer találkozhatunk vele, a szerző a helyzetnek megfelelően variálja (amikor felgyújtják a klasszikus kéziratait, amikor a kar gyakorol, hogy egy részlettel üdvözölje Szophoklészt; de az idézetben meg kell lennie annak a lehetőségnek, hogy az eredetivel ellentétes tartalmakat is kifejezzen stb.). A kérdéses rész Hubaynál így hangzik:

Sok van mi csodálatos,
De az embernél nincs csodálatosabb,
Ő az, ki a szürke tengeren átkel,
A téli viharban, örvénylő habokon . . .

Hubay valószínűleg a magyar nyelvű műfordítások egyikét használta fel, szempontunkból nem lényeges, hogy éppen melyiket. Az azonban fontos, hogy éppen abban a műfordításban talált ösztönzést műve megírására; nem az eredetiben, nem egy más fordításban, hanem éppen abban. Hiszen ha a mi *Antigoné*-fordításaink elején ezt a részt keressük, meglepődünk:

Mnogo je silno al' ništa
Nije od čoveka silnije.
Preko sinjega mora on
Ide za juga burnoga,
Pod valovima šumnijem
Sveđ srlja.¹

(Koloman Rac fordítása, *Sofoklove tragedije*, Zágráb, 1913., 223. old.)

Nyilvánvaló, hogy Hubay tragédiájának fordításakor Racé hasznavehetetlennek bizonyul, mert az eltérések nemcsak kifejezésbeliek, hanem gondolatiak. Arról nem is beszélve, hogy ez a szöveg alkalmatlan arra, hogy egy váratlan fordulattal önmagával ellentétes hatású legyen.

Pun je sila svet al' ništa
od čoveka jače nije.
Preko sinjeg mora on
plovi dok zimski duva jug . . .²

(Miloš Đurić fordítása, Eshil i Sofokle: *Odabrane tragedije*, SKZ, Belgrád, 1926., 167. old.)

Bármennyire legyen is jobb az előzőnél, ugyanazokból az okokból ezt sem illeszthetjük az új műbe, másra van szükségünk. Minden igyekezete, előzőleg elvégzett, megoldást kereső kutatómunkája ellenére a műfordítónak nem marad más hátra, le kell fordítania a fordításból azt a néhány sort, hogy az idézet az új mű szellemében funkcionáljon. Az új műnek megfelelően így hangzik tehát:

¹ Szó szerinti fordításban: Sok hatalmas (dolog) van, de az embernél semmi sem hatalmasabb. Átkel a szürke tengeren; a viharos jugóval a zajos hullámokon száguld mindörökké.

² Szó szerint: A világ tele hatalmas dolgokkal, de az embernél nincs erősebb. A szürke tengeren át hajózik, míg hidegen fúj a jugó.

Pun je čuda svet,
 Al od čoveka ništa čudesnije nije,
 On broda sivom pučinom,
 Po zimskoj oluji; po kovitlacu zapenjenom...³

Amellett, hogy a *čudo*—*čudesnije* és a *svet*—*čovek* viszonypárok között kapcsolat létesül — ezt nem találtuk meg az előzőekben —, ez a szöveg már lehetővé teszi az elengedhetetlen fordulatot is: „Pun je čuda svet, al od *nečoveštva* ništa čudesnije nije...”, azt a változtatást, amelyet Hubay érzékenyen hajt végre, és drámailag igazol.

Ennek a műnek más idézete is — melyek többsége az *Oidipusz Kolónoszban* című tradédiából való — arról győzi meg a műfordítót, hogy az idézeteket nyugodtan le lehet, sőt, gyakran le is kell fordítani, nem kell minden esetben úgy eljárni, ahogyan azt az elveink diktálják. Az idézetek lefordításának szükségességét a körülmények határozzák meg: hogy vannak-e valóban korszerű és eléggé pontos fordításaink, és még inkább: hogy hogyan használták fel azt a bizonyos idézetet az új műben. Ezen sorok írója egy alkalommal, amikor Majtényi Mihály *A száműzött* című drámáját fordította (amely a Fekete-tenger partján élő Ovidiusról szól), döntés előtt állt: mit kezdjen a klasszikus Ovidiusból vett idézetekkel? A különbség a drámába illesztett versek és a szerbhorvát nyelvű átültetés között akkora volt, hogy nem tudta megállapítani, melyik eredetire vezethetők vissza. A fordító lelkiismeret-furdalások közepette lefordította magyarról a száműzött költő nagy veresit. Az újabb tapasztalatok után már elmaradna ez a nyugtalanság, ha előzőleg ellenőrizte, felhasználhatók-e a meglevő források.

Az *Oidipusz Kolónoszban* egyetlen hozzáférhető fordításán, a Koloman Racén történt ellenőrzés azt bizonyítja, hogy helyel-közzel fel lehetne használni egy-egy sorát, de célravezetőbb eljárás, ha újra átültetjük az idézeteket. (Csakhogy a fordító is megrörökönydik: hát még a klasszikusok sincsenek meg korszerű és elfogadható fordításban?! Még olyan örök érvényű sem, mint Szophoklész?) Íme néhány példa:

Antigona — oj čedo starca slijepoga,
 U kakav kraj il' kakvim ljudima stigismo
 Sad gradu? (...)
 On (Edip) malo traži, a od onog maloga
 Još manje dobiva. I to je meni dost'.
 Ta nevolja i dugo vrijeme i trecé
 Postojanstvo náučí me zadovoljnu bit.
 (...)

³ Hubay Miklósnál: Sok van, mi csodálatos, / De az embernél nincs csodálatosabb, / Ó az, ki a szürke tengeren átkel, / A téli viharban, örvénylő habokon...

A mjesto s' čini sveto, buji lovorom
 I maslinom i lozom, a unutra ti
 Slavujâ jata po njem milo pevaju.⁴

(Koloman Rac, 131. old., 1—3., 5—8., 16—18 sor)

A drámaszövegben megtalálható műfordítás fordítása pedig így hangzik:

Kéeri slepog starca, reci, Antigona,
 Gde stigosmo, koji je ovo lepi grad?
 (...)
 Odista putnici Atinu pominju.
 Moćne kule stoje, gradske kapije...
 (...)
 Ovo svetište biće, obraslo je
 Lovorom, lozom i maslinom, a gustom
 Krošnjom odjekuje sad pesma slavuja...⁵

A következő példában azonban Szophoklész rögtönzi a replikát, ezért a már meglevő átültetést nem lehet beilleszteni:

Nikog za nepravdu kad se sveti,
 Nè snâdjè kazan sudbine; al' jedna
 Prijevarena prijeveri drugoj kad pridje,
 Muku, ne hvalu ne uzdarje nosi.⁶

(Koloman Rac, 142. old., 229—232. verssor)

És ugyanaz, amikor Szophoklész még alakítja gondolatát, és teherbírást próbálgatja:

⁴ Szó szerint: Antigoné, ó vak öregember gyermeke, milyen vidékre, milyen emberek városába érkeztünk? Ő (Oidipusz) keveset kér, de a kevésnél is kevesebbet kap. És ez nekem elég. Híszem a baj és a hosszú idő, valamint harmadszor, a büszkeség, megtanított a megelégedésre. (...) Úgy tűnik, ez szent hely, babérban, olajfában és szőlőben gazdag, s benne csalogányok raja édesen dalol.

⁵ Hubay Miklósnál: Vak aggastyánnak: lánya, mondd, Antigoné, / Mely tájra értünk, milyen szép város ez? / (...) Valóban, minden utas Athénről beszél. Nagy / tornyok állnak, úgy látom, városkapuk... / (...) / S ez itt bizonytalán szent hely, telenőtte dús / Borostyán, szőlő és olajfa hombjá közt / Sűrűn rebbenő csalogány zengedezik...

⁶ Szó szerint: Aki az igazságot bosszulja meg, nem sújtja azt a sors keze; de ha az egyik család a másikat éri, szenvedés, nem köszönet annak a jutalma.

Ne kažnjava sudba onog koji na zlo
 Zlom odgovara, a plata za prevaru
 Nova je prevara samo...⁷

hogy a sor végén felcsendülő *na zlo-ra* a következő sor eleje echóként válaszoljon, úgy, hogy ismétlődésük megfeleljen a dráma intenzitásának és feszültségének.

Az *Oidipusz Kolónoszban* című tragédia végén van egy rész, melyben a haldokló Oidipusz Antigonéhez és Iszménéhez intézi szavait. Ezeket a sorokat a már meglevő forrásokból is, fel lehetne használni, csakhogy a fordító most már akövetkezetes maradt, és erre za alkalomra azt is átültette:

Dječico,
 Sad danom današnjim već oca nemate,
 Sve moje ode; više zarad mene vi
 Tim mučnim se životom kinjit nećete,
 Da — teškim, znadem, djeco, al' vam jedna riječ
 Jedincata iz duše briše muke sve:
 Ta nema tog, u koga više ljubavi
 No baš u mene nadjoste. A sad ćete
 Bez mene još provesti ono vijeka svog.⁸

(Koloman Rac, 199. old., 1611—1619. sor)

Od danas oca nemate. Do kraja
 Života stigoh, ništa nemam, i ne treba
 Više tegobno da brinete o meni,
 Težak teret bejah, dobro znam; al' plata
 Za mnoga stradanja i patnje moja je reč:
 Niko više na svetu nije voleo
 Vas nego stari otac od koga
 Odvojene od sada, sirote ćete proživeti vek...⁹

⁷ Hubay Miklósnál: Nem veri azt meg a sors, aki rosszat a / Rosszra felel, s a család fizetése csak / Újra család lehet...

⁸ Szó szerinti fordításban: Gyermekeim, mától kezdve nincs apátok, minde-nem oda, miattam többé ezzel a fájdalmas étettel nem fogtok küszködni. Igen, tudom, nehéz volt, gyermekeim de egyetlen szó eltörli majd a szenvedést: nincs senki, aki jobban szeretett volna benneteket nálamnál. Ezután már nélkülüm éli-tek le életeteket.

⁹ Hubay Miklósnál: E naptól fogva nincs apátok. Életem / Végéhez értem, semmim sincs, s nem kell tovább / fáradságosan gondomat viselnetek, / Nehéz teher volt, jól tudom; de egy szavam / Fizesse a sok gyötrődést és szenvedést: / Mert jobban a világon senki titeket / Nem szeretett, mint agg apátok, akitől / Eztán megfosztva, árván fogtok élni már...

A fordítói gyakorlat tehát ellentmondhat előzetesen elfogadott elveinknek. Mégis, továbbra is érvényes marad a szabály, hogy, hacsak lehetséges, és az eredeti, a lefordítandó műnek nincs kárára, az idézetek fordításakor a már meglevő munkákat kell felhasználni.

A *Búcsú a csodáktól* című tragédiában van még egy idézetekkel kapcsolatos érdekesség. A fordulatokban gazdag konfliktusban (ez Hubay egyik erénye), amely apa és fia között létrejön, a kötelességről beszélgetnek. Iophon fiúi kötelessége és apjának elviselhetetlensége között ingadozik, nem tudja elfogadni Szophoklész legújabb tragédiáját, amelyben apja Oidipuszt az egekig magasztalja és az istenek mellé helyezi (*Oidipusz Kolónoszban*). Ugyanakkor Athén katasztrófa előtt áll, a hódítók épp hogy el nem foglalták. Erre a helyzetre vonatkozik Szophoklész replikája:

„A győzelem előtt álló hadvezérek már pontosan kiszámították, meddig lehet elmenni Athén megsemmisítésében. Menjünk tovább! »No lássuk, uram Zeusz, mire megyünk ketten!« *És hosszan nevet.*”

Első pillantásra nem is kemény dió:

„Vojskovodje koje se nalaze pred pobedom već su tačno izračunale dokle se može ići u uništavanju Atine. Idemo dalje! »Da vidimo, bože Zavse, na šta će sve to izaći kad se nas obojica udružimo?« *I dugó se smeje.*”

Az a probléma, hogy az író idézőjelek közé tette a replika végét. Nem tudom, mennyire elengedhetetlen a magyar irodalom különösen jó értése, vagy ez közismert rész, de itt is idézetről van szó. Arany János (1817—1882) művéből kölcsönözték, méghozzá fontos helyről: a jégverés után a paraszt dühösen és tehetetlenül felkapja a dorongot, azzal csépli a szőlőtőkéket. Ekkor mondja azokat a szavakat, amelyeket Hubay Szophoklész szájába ad. Az egyedüli változtatás, hogy Zeusz nevét említi. A távolság majdnem hétszáz évnyi. Mégis, a tragédiaíró Szophoklész szájából sem hatnak idegenül a magyar Arany szavai: kivételesen nagy merészség kellett, hogy ezt az „anakronisztikus” módosítást Hubay tegye. A fordítónak ezúttal nincs gondja. Arany is magyar nyelven írt, mint Hubay Miklós, egyedül azt kell megjelölnie, hogy idézetről van szó.

Hubay tragédiájának első olvasásakor a fordító megtorpant egy szövegegységnél, mert azt gondolta róla, hogy lefordíthatatlan. Sokáig ebben a hitben élt. Nincs ebben semmi különleges, ha az olvasó egy személyben műfordító is. Észreveszi a nehezebb helyeket, és talán nem látja a megoldást. Lehetséges, hogy az olvasó-fordító nem is fogja megtalálni a járható utat, de az intelligens műfordító sohasem mondhatja, hogy nem létezik megoldás, csak azt, hogy ő nem látja. Majd jönnek a többiek, akik elvégzik a kilátástalannak bizonyuló munkát. Gyakoribb az, hogy ha a műfordító kellő elmélyültséggel foglalkozik a művel, és a feladatra koncentrálna, a jó vagy elfogadható megoldást önkéntelenül is megleti.

A tragédiában Alkibiadesz rá akarja beszélni Szophoklészre, hogy álljon

át Athén ellenségeihez, és így mentsek meg ők ketten, Alkibiadész és Szophoklész, szülővárosukat a teljes pusztulástól. Ekkor hangzik el az a replika, amelyben Alkibiadész le akarja beszélni Szophoklészt arról, hogy felolvassa legutóbbi alkotását, hogy ezzel bizonyítsa épelméjűségét, mert a bírák éppen ellentétesen értelmeznék, ellenkező hatást váltana ki vele. Alkibiadész bravúros szofista. Ő, többek között, azt mondja: „Minden szép, nagy és rendkívüli gondolat eleve gyanús előtte. Ők csak azt látják, hogy az alperes felborítja a perrend ügymenetét és a permenet ügyrendjét, nem is beszélve a perügy menetrendjéről...”

Hogyan fordíthatnánk le a kiemelt szöveget? A magyar nyelv annyira felülmúlhatatlan az összetett szavak alkotásában, hogy a fordító pánikba esik. Négy összetétel okoz gondot, amelyek elő- és utótagjai szabályosan cserélődnek, anélkül, hogy értelemzavar jönne létre. Ki fogja ezt lefordítani?

Az ösztönzés hirtelen jött, nem várt irányból. Nemcsak útközben, az utcán mosolyoghat rá a fordítóra a szerencse, amikor véletlenül meghallja a rég keresett megfejtést, olvasmányélményei is hasznosíthatók. Stanislav Vinaver, könyvében (*Zanosi i prkosi Laze Kostića*, Novi Sad, 1963.), a 191. oldalon, Laza Kostić Herakleitoszról szóló szavait idézi: „Heraklit je uvideo i iskazao da sve biva sklapanjem rasklopa i rasklapanjem sklopa, ili skladam rasklada i raskladom sklada, jednom rečju: ukrštajem.”¹⁰ Laza Kostićot folyamatosan kell olvasni és értelmezni, egyetlen lényegtelen sora sincs. A mi nyelvünk is jó, csak élni kell a lehetőségeivel! És kialakult az a megoldás, amely nem a szóösszetételeken alapul, amelyeknek a létrehozására a mi nyelvünk kevésbé alkalmas, hanem az ugyanazon frazeológiai egységek elemeinek felcserélhetőségén: „Svaka lepa, velika i izvanredna misao unapred je pred njim (sudom, žirijem) sumnjiva. Oni jedino vide da optuženi narušava parnični red stvarnog hoda i parnični hod stvarnog reda, da i ne pominjemo parničnu stvar rednog hoda.”

A megoldás eredményétől és véglegességétől függetlenül, az ösztönzés segítségével, elfogadható műfordítás született, érdemes volt tehát próbálkozni.

TOLDI Éva fordítása

¹⁰ Szó szerint: Herakleitosz felfedezte és kimutatta, hogy minden a részek összeillesztésével és az egész felbontásával, vagyis a felbontás harmóniájával és a harmónia felbontásával keletkezik; egyszóval: keresztteződéssel.